

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Predsavzatia a skutočnosti v diele Ľudovíta Štúra

PAVOL ŽIGO

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The author of the paper goes back to the substance of Štúr's codification in the year 1846 and on the background of general historical and mainly linguistic works about Štúr's movement looks for connections between interlinguistic and extralinguistic reasons of the miscarriage of the original codification. The author deals with Štúr's change of conservatism in the range of standard language, mainly of this form and structure, and with reasons which led to the change of the original codification.

Keywords: codification, confession, perspective, prototype of the language

Okrúhle jubileá sú pravidelnou príležitosťou hľadania významu a spoločenského prínosu či životných peripetií a zápasov významných osobností v konkrétnej spoločenskej, historickej či politickej situácii a odhaľovania ďalších skrytých zákutí ich života a činnosti. Hľadanie nových fenoménov v ďalších a ďalších jubilejných medailónoch poskytuje aj možnosť istej reinterpretácie alebo vedie bádateľov na krehký ľad, ktorý nemusí byť až taký

ORCID 0000-0003-3679-8491

krehký, ako sa navonok zdá, najmä ak dokážeme prekonať hranice už poznaného a venovať sa aj detailom, o ktorých v minulosti „nebolo zvykom“ hovoriť či písať. Do rovnakej polohy spadajú aj riadky tohto príspevku, ktorý je pripomenutím 210. výročia narodenia Ľudovíta Štúra, významnej osobnosti nášho národného, politického, spoločenského a jazykovedného diania tridsiatych až päťdesiatych rokov devätnásteho storočia. V januári 2026 si takisto pripomenieme 170. výročie jeho predčasného úmrtia.

Vo vzťahu s kodifikáciou spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom jazykovom základe sa na pozadí národnostnej problematiky a interpretácie revolučných rokov 1848/1849 a porevolučného vývinu do ústania dostalo Štúrovo vnútorné mentálne napätie medzi funkčnou podobou tejto novej kodifikácie a tradíciou jazyka používaného v prostredí, z ktorého sám vzišiel, v ktorom vyrastal a v ktorom sa formovali začiatky jeho duchovného vedomia. Od začiatku však v ňom boli latentné prvky cudzosti jazyka používaného v nekonfesionálnej komunikácii evanjelikov a aj kodifikovaná podoba, rozvíjajúca sa už niekoľko desaťročí v konfesionálne odlišnom prostredí – bernolákovská slovenčina. Toto napätie a potrebu jednotnej podoby spisovného jazyka vyjadril Ľ. Štúr (Štúr, 1846a, s. 70) vo svojej práci *Nárečja slovenskuo* slovami: „*Dokiaľ buďe medzi nami toto rozčesnutja trvať, dotiaľ buďe život náš len trhaňina, dotiaľ sa budú o nás protivníci oťjerat' a nám v najšlechetnejších prácach prekážat', dotiaľ sa nepostavíme ako Slováci a zo života nášho pospolitjeho nič nebud'e. Prestat' teda musí toto rozčesnutja a nastat' musí bratskuo spojeňja. Či je ňje pravda, že sme sa do teraz s bratmi našimi katolíckimi jeden druhjeho straňili...*“ Zvýšenie napätia spôsobil výnos z r. 1832 o cielenej maďarizácii slovenského obyvateľstva po nástupe grófa K. Zaya do funkcie generálneho inšpektora evanjelickej cirkvi. K. Zay vyhlásil úplné pomaďarčenie slovenských evanjelikov v Uhorsku ich spojením s kalvínmi v únii. Toto rozhodnutie bolo paradoxom nielen zo spoločenského hľadiska, ale zvyšovalo napätie z hľadiska základného atribútu reformácie – zrozumiteľnosti kázaného slova v materinskom jazyku. Okrem konfesionálneho nadobudol tento Zayov čin celkom prirodzene mimoriadne intenzívny nadkonfesionálny rozmer.

Rozpory historickej, spoločenskej, politickej, národnostnej, konfesionálnej a jazykovej povahy boli spúšťacím mechanizmom zmien. Umocňovali ich nové nároky na jazyk – živý jazyk s dominanciou ústnej slovesnosti,

národných dejín, veď nastupoval romantizmus. Druhým – skrytým – fenoménom sa stal vplyv Heglovej filozofie na myslenie formujúcej sa mladej generácie vzdelancov a vo vzťahu k spomenutej snahe pomádačovania slovenských evanjelikov mal ten význam, že dovtedajšie uhorské protestantské duchovenstvo vychádzalo z Kantovej filozofie, podľa ktorej je šťastie človeka na súhre medzi prírodou, prianiami človeka a jeho rozumovou vôľou. Človek nebol kreatívnou príčinou prírody, sám si nemohol zaistiť šťastie, ale mravný zákon vyžadoval mravnosť, preto bolo potrebné domáhať sa existencie príčiny celej prírody, ktorá by spájala šťastie i mravnosť a umožnila by ich zosúladienie aj pre mravného činiteľa. Kant tvrdil, že svojím mravným konaním človek potvrdzuje Božiu existenciu. Georg Wilhelm Friedrich Hegel ako absolútny idealista proklamoval absolútnu totožnosť bytia a myslenia a tvrdil, že skutočnosť sa vytvára vedomím, duchom a že prírodné aj duchovné bytie je štádiom vývoja ducha. V prvom štádiu človek ešte nepozná details o sebe samom (uvedomuje si existenciu v najjednoduchšej rovine), v druhom štádiu človek začína objavovať sám seba, a tým sa sám sebe odcudzuje (niečo nové, nepoznané sa rozdeľuje na „ja pozorujúce“ a „ja pozorované“) a v treťom, syntetizujúcom štádiu sa odcudzovanie mení na sebaopoznanie a človek sa zmieri sám so sebou. Podstatu týchto filozofických myšlienok transformoval L. Štúr aj do postulovania prototypu nového spisovného jazyka obsahujúceho jeho diferenciačné a dištinkatívne znaky s predpokladom, že ide o jeho funkčnú podobu z hľadiska jeho používateľov aj postavenia v rámci slovanských jazykov. Štúrov intelekt tu prekonal náboženskú transcendentálnosť a aj konfesiónálny vzťah k bohoslužobnému jazyku – biblickej češtine. V krátkom čase však táto koncepcia paradoxne narazila na síce konzervatívnu, ale konfesiónálne a aj kantovskou tradíciou posilnenú integračnú funkciu biblickej češtiny: J. Kollár v liste zo 7. januára 1846 obvinil L. Štúra z narušania slovanskej svornosti: „... je li ten nesvorný, kdo třístoletau cestau i dále w pokoji pokračowati chce a radí, čili ten, kdo od té staré cesty i sám odskakuje i jiné k tomu swádí a táhne? Tropíli ten nesvornost, kdo pracuje na sjednocení a spoludržení, na lásce, na přátelském spojení a žití; čili ten, kdo pracuje na různění, trhání, rozdrobování, na rozsvívání, s nimiž nás swazkem krwe i řeči sám bůh sjednotil?“ (Ambruš, 1954, 134). Evanjelický farár J. Kollár, pôsobiaci ako kazateľ v Pešti (neskôr na univerzite vo Viedni), upozornil Štúra v čase vzniku nového spisovného

jazyka na potenciálny konflikt v oblasti liturgického jazyka evanjelikov. Na obranu biblickej češtiny v tejto role uverejnil výzvu k odporcom Štúrovej slovenčiny: „wy všickni nyní ještě žijící duchovní a kněží, kteří we chráměch w biblické řeči kázete a katechisujete..., slyšte popravný ortel swůj od pana Štúra: wy jste dle něho jen pohlcowatelé a bořitelé života vlastního kmene.“ (tamže, s. 140) Ďalšie časti Kollárových myšlienok v zborníku *Hlasové* obsahujú množstvo invektív na adresu Ľ. Štúra (*podle tohoto nowého, neslýchaného ewangelium, běda! Běda Wám samému, pane Štúre! Wy sám ste wětew pod sebau uťal, Wy sám ste hůl nad vlastní hlawau zlámal...* /tamže, s. 142/).

Ľ. Štúr už 20. mája 1846 označil Kollárov príspevok v liste A. Sládkovičovi za „infámnu slovenčini pohanu“ a vyzval všetkých zástancov štúrovčiny na jej verejnú obranu a na aktívny odpor proti názorom prezentovaným v spise *Hlasové*... V citovanom liste A. Sládkovičovi z 20. 5. 1846 Ľ. Štúr píše, že ... *bi sa už naši mali tjež opásat mečem pravdi... za drahí život kmena nášho* (tamže, s. 144).

Vystúpenia Ľudovíta Štúra na uhorskom sneme boli ambíciou, cieľenou snahou o adekvátne spoločenské, politické, národnostné, jazykové postavenie Slovákov, mierili k prijateľnému optimu (podrobnejšie pozri Škvarna, 2015, s. 87). Vývin udalostí výrazne ovplyvnila revolúcia rokov 1848/1849 s dôsledkami, ktoré viedli k inému uvedomovaniu si slovanskej jednoty a z nej vyplývajúcich kompromisov: došlo ku konfliktu s ambíciami, ktoré Ľ. Štúr deklaroval pri kodifikácii jazyka v r. 1846. Reakcie na pôvodné uzákonenie spisovnej slovenčiny, spoločenský vývin po revolúcii 1848/1849 a v nemalej miere aj jazyková situácia poukázali na potrebu upraviť niektoré pôvodné znaky jazyka. Postoj Štúrovej generácie k podobe kodifikovaného jazyka ovplyvnila aj zmena spoločenskej situácie: na jazyk sa začali klásť nové nároky. Ich podstata vyplývala z prehodnotenia pôvodných kritérií a čiastočne z nového postavenia Slovákov a Slovanov vo všeobecnosti v monarchii v porevolučných rokoch. Reguláciu pôvodných kodifikačných zásad vyvolala potreba zmierniť nefunkčné diferenciačné kritériá stredoslovenského jazykového základu (zakončenie nominatívu singuláru neutier na *-ja* – *nárečja*, adjektívna koncovka nominatívu singuláru typu *peknuo*, podoby minulého času slovíes typu *padnuv*, *sadnuv*), ale aj uvedomenie si takých znakov jazyka, ktoré by rešpektovali spoločný slovanský základ

jednotlivých slovanských jazykov a jazykovo by integrovali Slovanov v porevolučnej situácii. Výsledkom týchto snáh sa stalo známe stretnutie predstaviteľov jednotlivých koncepcií spisovnej slovenčiny a konfesií – evanjelikov Ľ. Štúra, J. M. Hurbana, M. M. Hodžu a katolíkov J. Palárika, A. Radlinského, Š. Závodníka a M. Hattalu 21. 10. 1851. Predmetom ich rokovania bolo hľadanie takej podoby slovenského spisovného jazyka, ktorá by rešpektovala kultúrne a spoločenské funkcie národného jazyka a v porevolučnej situácii by sa stala integračným činiteľom všetkých jeho používateľov bez ohľadu na konfesiú a stavovskú príslušnosť. Východiskom tohto prototypu sa stala Štúrova podoba slovenčiny s pravopisnými a čiastočne aj systémovými úpravami, týkajúcimi sa inventára hlások a gramatických tvarov. Vtedajšie kompromisné riešenia v pravopise, hláskosloví či gramatike netreba hodnotiť iba zo súčasného pohľadu, ale treba ich vnímať z hľadiska vtedajšej situácie, potrieb a perspektívy. Prijatím *Krátkej mluvnice slovenskej* v r. 1852 sa popri rozplývajúcej sa predstave o postavení Slovákov a ostatných slovanských národov v mnohonárodnom štáte nenaplnili ani pôvodné Štúrove predstavy o podobe, povahe a funkcii národného jazyka. Z formálnej a obsahovej stránky sa na rozdiel od prototypu z roku 1846 začalo rozlišovať *y – i, ý – í*, odstránilo sa dôsledné označovanie mäkkosti spoluhlások v slabikách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li*, v pravopise sa prestalo rešpektovať spodobovanie typu *úski, bosk, bes* aj zhoda pravopisu s výslovnosťou gramatických koncoviek *chlapou, sinou* a v tvaroch typu *kriuda, dáuno, rouní*, reformou sa do fonologickej štruktúry aj pravopisu zaviedli hlásky *ä* (v Štúrovej kodifikácii *mekí*, resp. *svatí*), dlhé *é* (pôvodne v adjektívnych paradigmách bola dvojhláska, ktorá sa zapisovala dvoma grafémami), zaviedla sa dvojhláska *iu* (namiesto nej mal Štúr dlhé *ú*), kodifikovalo sa mäkké *ľ*. Výrazné boli aj zmeny v tvarosloví: v prvom páde jednotného čísla podstatných mien stredného rodu stredoslovenské tvary *nárečja* ustúpili podobe *nárečie*, tvary adjektív stredného rodu v nominatíve singuláru s koncovkou *-uo* (*Slovenskuo*) sa zmenili do podoby *slovenské* (s malým písmenom na začiatku slov odvodených od vlastných mien), v siedmom páde množného čísla sa dlhá koncovka typu *prjaťelamí, sluhamí, ženamí* zmenila na krátku, v skloňovaní prídavných mien koncovky s dvojhláskou *je* (*novjeho, novjemu*) ustúpili podobám s novozavedeným dlhým vokálom *é* (typ *nového, novému*), niektoré prídavné mená patriace podľa Ľ. Štúra do mäkkého

deklináčného vzoru (*prední, střední, horní*) sa presunuli do tvrdého vzoru. V minulom čase sloves so štúrovskou podobou neurčitkovej tematickej morfémy *-uva-* (typ *kupovať*, t. j. *sadnuv, kvitnuv* popri variantných tvaroch *sadol, kvitol*) sa po reforme štúrovej kodifikácie pripúšťala len súčasná podoba *l*-ového prídavia, t. j. len typ *sadol, kvitol*. Ako vidno, zmien oproti východisku z r. 1846 bolo pre Ľudovíta Štúra možno priveľa. Možno ich vnímal ako funkčné, potrebné či s ohľadom na spoločenskú situáciu žiaduce, vnútorne však pociťoval napätie, lebo podstata jeho východiska z polovice štyridsiatych rokov bola koncepcne aj funkčne odlišná.

V modranskom prostredí – po bratovej smrti 13. januára 1851 – pod policajným dozorom a s vedomím množstva nenaplnených ambícií Ľudovít Štúr nadobudol pocit exilu. Dvojakého: spoločenského aj súkromného. Možno predpokladať, že nešlo o prevahu skepsy z nenaplneného zmyslu života. V snahe predísť spájaniu nespájateľného sa nám nevdojak vnucujú paralely medzi Štúrovou životnou filozofiou a životom a dielom jeho takmer absolútneho vrstovníka, ktorý síce žil v iných spoločenských a jazykových podmienkach, ale podstata jeho myšlienok a Štúrových činov bola rovnaká. Išlo o dánskeho filozofa, teológa a spisovateľa Sørensa Aabyeho Kierkegaarda (5. 5. 1813 – 11. 11. 1855), proklamujúceho zásadu, že seba-vzťahovanie sa človeka k vlastnej situácii mu umožňuje zasahovať do tejto situácie a meniť ju. V takomto duchu prebiehal aj život Ľ. Štúra, ktorý sa vo svojej existencii ocitol v situácii, v ktorej bol vždy závislý od okolností, od toho, čo je nevyhnutné, vychádzal z filozofickej a metafyzickej idey o tom, že človek sa odlišuje tak od prírody, ako aj od Boha tým, že si zvolí vlastnú cestu, vystúpi z davu a pretvorí ho preto, aby ho dav nasledoval. Túto základnú myšlienku Kierkegaardovej filozofie Štúrov život naplnil.

Ľudovít Štúr bol vzdelaný v histórii, jazykovede, teológii aj politike a veľmi dobre si uvedomoval mocenskú stratégiu a politiku v porevolučných rokoch, ale aj nemožnosť premeniť svoje ambície na skutočnosť. Tento pocit umocňovalo aj vedomie chýbajúceho dostatočne silného duchovného, nielen konfesijného, ale najmä kultúrneho a národného centra s intenzívnymi aktivitami, ktorými by sa prejavovalo vedomie spoločných záujmov aj jednoty. Fiktívnym únikom z tejto skepsy, prežívanej v prostredí Modry, sa v tom čase stal nadsť zabudnutý a rozlične interpretovaný spis *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*, napísaný začiatkom roku 1851,

t. j. práve v období, v ktorom sa schyľovalo k reforme kodifikácie z r. 1846. Svoju celoživotnú skepsu vyjadril L. Štúr v liste z 27. októbra 1855 kniežatú F. M. Rajevskému slovami ... *my rabotajem i ničto ne imejet uspecha...*, ... *my žalostny i ne znajem, kak utešiťsia...* (pozri Švagrovský, 1986, s. 450). Tieto skeptické slová napísal L. Štúr aj v presvedčení, že budúcnosť slovanstva má v konkrétnej historickej situácii len ďalekú perspektívu. Slovanstvu v nadnárodnom ponímaní v polovici päťdesiatych rokov devätnásteho storočia chýbali výrazné osobnosti rovnakého zmýšľania a s intenzívnou spoločenskou hybnou silou. L. Štúr by pravdepodobne nebol schopný vyjadriť tieto myšlienky bez štúdia klasikov nemeckej filozofie, ktorých zásluhou sa uňho objavuje Heglovo tretie – syntetizujúce štádium, v rámci ktorého sa odcudzovanie mení na sebaopoznanie a človek sa zmieruje sám so sebou. Súhrn historických okolností dvoch desaťročí devätnásteho storočia – v rozmedzí 30. až 50. rokov – znamenal pre Ľudovíta Štúra priveľa strát oproti jeho predstavám zo začiatku tohto obdobia.

Snahy o presadenie jazykových požiadaviek a politických potrieb národa v duchu vystúpení L. Štúra na sneme neboli úspešné. Z hľadiska potrieb a nárokov na jazyk bol jeho zámer o kodifikovanie novej podoby slovenčiny posunom od konzervativizmu klasicistického ponímania jazyka k preferovaniu jeho živej podoby. V prvej polovici päťdesiatych rokov devätnásteho storočia vyústila táto snaha v nežičlivej politickej situácii do konfesionalneho konsenzu a splnila výraznú úlohu jazyka – prostredníctvom neho sa zjednotil národ bez ohľadu na konfesiю či stavovskú príslušnosť. Zásluhu L. Štúra nemožno obmedziť len na stabilitu kodifikačných kritérií, ale treba vnímať aj jeho nový interpretačný prístup – významové hodnotenie prvkov jazykového systému. Jeho priekopnícky pohľad na sémantiku slovesa čakal dlhé desaťročia na pokračovateľov tohto typu výskumu a jeho rozvoj. V slovenskom jazykovom prostredí naň nadviazal až E. Pauliny prácou *Štruktúra slovenského slovesa* (1943). Táto stránka Štúrovej jazykovednej činnosti je svedectvom rešpektovania nových prístupov chápania jazyka a schopnosti spájať jazykovedné bádanie s filozofickými poznatkami.

Koniec Štúrovho krátkeho, ale skutkami bohatého života bol poznačený skepsou a preťažený pocitom zo stratených ambícií, pocitom osobného aj spoločenského neúspechu, disproporciami medzi očakávaným a skutočným. Ďalší vývin však ukázal, že Štúrova koncepcia jazyka a funkčná adaptabilita

jeho prvkov sa stali spúšťacím mechanizmom nového procesu vo vnímaní a najmä v rozvoji spisovného jazyka. V prvej polovici štyridsiatych rokov vznikol v osobe Ľudovíta Štúra jazykový, spoločenský, politický, konfesi-onálny aj osobnostný prototyp. Desať rokov po vydaní Štúrových kodifi-kačných prác v dôsledku spoločenského vývinu tento prototyp paradoxne prerástol aj do skepsy a otázky, čo z ambícií a jazykového prototypu sa za jeho života splnilo. Dnešná odpoveď by mohla mať aj podobu: bol impul-zom, ktorého sila ostala nezvratná. Stal sa trvalým pilierom nášho ďalšieho spoločenského, duchovného, politického aj jazykovedného života.

LITERATÚRA

AMBRUŠ, Jozef: Listy Ľudovíta Štúra. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954.

HATTALA, Martin: Krátka mluvnica slovenská. Prešporok 1852.

Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. Spisů musej-ních číslo XXII. W Praze w komissi u Kronbergra i Řiwnáče 1846.

Orol Tatránski. Roč. 1 – 3, 1846 – 1848.

PAULINY, Eugen: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943. 112 s.

ŠKVARNA, Dušan: Ľudovít Štúr a modernizácia slovenskej spoločnosti pred rokom 1848. In: Studia Academica Slovaca. 44. Red. J. Pekarovičová. Bratislava: Univerzita Komenského 2015, s. 75 – 93.

ŠTÚR, Ľudevít: Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí. V Prešporku 1846a.

ŠTÚR, Ľudevít: Nauka reči slovenskej. Vistavená od Ľudevíta Štúra. V Prešporku 1846b.

ŠTÚR, Ľudevít: Hlas k rodákom. In: Orol Tatránski, 1845, č. 1, s. 49.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Michail Fjodorovič Rajeuskij a jeho kontakty so Slovákmi. In: Studia Academica Slovaca. 15. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1986, s. 443 – 453.